

۲۰۱۵۸۵۱

بررسی سیر تحول غزل معاصر

از مشروطه تا پست مدرن

دکتر حسن مافی

سرشناسه: مافی، حسین، ۱۳۵۱-

عنوان و نام پدیدآور: بررسی سیر تحول غزل معاصر / حسین مافی.

مشخصات نشر: تهران: فصل پنجم، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: [۳۷۶]ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۴-۵۹۷-۲

موضوع: غزل فارسی - قرن ۱۴ - تاریخ و نقد

رده بندی کنگره: ۴۱۳۹۷ ب ۴ م ۳ / PIR ۳۶۲۸

رده بندی دیویی: ۸۹۱/۶۲۰۹ فا ۸

شماره کتابشناسی ملی: ۵۵۶۳۱۴۸

فصل، ناشر تخصصی شعر

بررسی سیر تحول غزل معاصر / حسین مافی

چاپ اول: ۱۳۹۸ / شریکان: ۵ نسخه

صفحه آرا: سیدرضا بهرامی

طراح جلد: گروه طراحی مین

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۴-۵۹۷-۲

صندوق پستی ناشر: ۴۵۱-۴۵

لیتوگرافی و چاپ: عمران

مرکز پخش: میدان انقلاب، ابتدای کارگر جنوبی، کوچه مهدی زاده، شماره ۴، ران ۱۰

تلفن: ۶۶۹۰۹۸۴۷ - ۰۹۱۲۱۵۹۱۸۹۱ تلفکس: ۶۶۹۰۹۸۴۸

fasle5.1386@gmail.com

www.Fasle5.ir

instagram:fasle5

همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

فهرست

۱	دیباچه
۹	کلیات
۹	تعریف غزل
۱۰	اصطلاح غزل
۱۲	سبک
۱۳	تفاوت بین مکتب و سبک
۱۴	جریان
۱۵	زبان
۱۷	ساختار
۱۷	خیال
۱۹	موسیقی
۲۱	عاطفه
۲۴	محتوا
۲۵	سبک‌شناسی غزل تا دوره‌ی مشروطه
۳۵	جریان غزل مشروطه
۳۷	ویژگی‌های غزل مشروطه
۳۷	۱. فرم
۳۷	۱-۱. زبان
۴۳	۲-۱. ساختار
۴۴	۳-۱. خیال
۴۸	۴-۱. موسیقی

۴۹	۵-۱. عاطفه
۵۰	۲. محتوا
۶۵	جریان غزل سنتی
۶۹	ویژگی‌های غزل سنتی معاصر
۶۹	۱. فرم
۶۹	۱-۱. زبان
۷۴	۲-۱. ساختار
۷۶	۳-۱. خیال
۱۰۰	۴-۱. موسیقی
۱۰۲	۵-۱. عاطفه
۱۰۳	۲. محتوا
۱۱۱	جریان غزل رمانتیک (رمانتیسیم فردی و اجتماعی)
۱۱۳	الف. غزل رمانتیک فردگرا
۱۱۴	ویژگی‌های جریان غزل رمانتیک عاشقانه و فردگرا
۱۱۴	۱. فرم
۱۱۴	۱-۱. زبان
۱۱۷	۲-۱. ساختار
۱۱۸	۳-۱. خیال
۱۰۰	۴-۱. موسیقی
۱۰۲	۵-۱. عاطفه
۱۰۳	۲. محتوا
۱۰۹	ب. غزل رمانتیک جامعه‌گرا
۱۱۲	ویژگی‌های غزل رمانتیک جامعه‌گرا
۱۱۲	۱. فرم
۱۱۲	۱-۱. زبان
۱۱۴	۲-۱. ساختار
۱۱۴	۳-۱. خیال
۱۱۵	۴-۱. موسیقی
۱۱۶	۵-۱. عاطفه
۱۱۶	۲. محتوا
۱۲۱	جریان غزل سمبولیک اجتماعی
۱۲۴	ویژگی‌های مکتب سمبولیسم اروپا
۱۲۹	ویژگی‌های غزل سمبولیک اجتماعی
۱۲۹	۱. فرم

۱۲۹	۱-۱. زبان
۱۳۳	۲-۱. ساختار
۱۴۳	۳-۱. خیال
۱۴۵	۴-۱. موسیقی
۱۵۲	۵-۱. عاطفه
۱۵۳	۲. محتوا
۱۵۵	جریان غزل پایداری (انقلاب و دفاع مقدس)
۱۵۶	الف. غزل، انقلاب
۱۵۹	ب. غزا، دفاع مقدس
۱۶۲	دلایل اقبال دوباره به قالب‌های سنتی به ویژه غزل
۱۶۳	ویژگی‌های غزل پایداری
۱۶۳	۱. فرم
۱۶۳	۱-۱. زبان
۱۷۳	۲-۱. ساختار
۱۷۸	۳-۱. خیال
۱۸۶	۴-۱. موسیقی
۱۸۹	۵-۱. عاطفه
۱۸۹	۲. محتوا
۱۸۹	۱-۲. محتوای غزل انقلاب
۱۹۳	۲-۲. محتوای غزل دفاع مقدس
۱۹۹	جریان غزل مدرن (نو، فرم و پیشرو)
۲۰۳	ویژگی‌های جریان غزل مدرن
۲۰۳	۱. فرم
۲۰۳	۱-۱. زبان
۲۱۴	۲-۱. ساختار
۲۳۲	۳-۱. خیال
۲۴۵	۴-۱. موسیقی
۲۵۹	۵-۱. عاطفه
۲۶۰	۲. محتوا
۲۷۵	جریان غزل پست مدرن
۲۷۹	پست‌مدرنیسم در ایران
۲۸۵	شکل‌گیری غزل پست‌مدرن
۲۸۸	ویژگی‌های غزل پست مدرن
۲۸۸	۱. فرم

۳۸۸	 ۱-۱. زبان
۳۰۴	 ۲-۱. ساختار
۳۱۶	 ۳-۱. خیال
۳۲۲	 ۴-۱. موسیقی
۳۲۲	 ۵-۱. عاطفه
۳۲۳	 ۲. محتوا
۳۴۱	 نتیجه
۳۴۹	 منابع و مآخذ
۳۵۹	 نمایه

دباجه

غزل، با توجه به قالبیت بای، رهاش، همواره در شعر فارسی از پایگاهی رفیع برخوردار بوده و به واسطه انعطاف‌پذیری‌اش، پیوسته پذیرای مضامین و حس‌وحال‌های مختلفی در دره‌های گوناگون بوده است. به همین دلیل قالبی زنده و پویا به شمار می‌آید. علی‌رشم عصر بعضی از نوگرایان، غزل نه تنها پس از نیما و گسترش شعر نو از بین نرفت، بلکه شانه‌ی شعر نیمایی و سپید و انواع دیگر شعر نو، پاسخگوی نیازهای ادبی جامعه عصر امروز شد. به قول سهیل محمودی، «غزل با ماست و پذیرای تحولات زمانه ما و زندگی ما و هر لحظه به شکلی بت عیار درآمد.» (مظفری ساوجی، ۱۳۸۳: ۲۰۴)

دکتر شفیعی کدکنی نیز غزل فارسی را، با قالب معهودش، یکی از جبهانی می‌داند و اعتقاد دارد غزل قالبی انعطاف‌پذیر است که «همه نوع تصویر - از منظره گرفته تا انواع پرتره‌ها، در هر سبکی از سبک‌های نقاشی - در آن می‌تواند جای بگیرد.» (۱۳۹۰ ب: ۵۳۰) حتی گروهی پا را از این هم فراتر گذاشته، این عصر را عصر غزل نام نهاده‌اند.

به هر ترتیب، غزل قالبی است که علاوه بر آشتی دادن میان سنت و مدرنیته،

با وفاداری به ارکان زیباشناختی شعر کهن، به سوی بالندگی و تکامل قدم برداشته و از نیاز انسان امروز نیز غافل نبوده است.

آغاز نوگرایی و بالندگی غزل معاصر را باید در تحولات فرهنگی و اجتماعی دوره‌ی مشروطه جست. جریان‌ات انقلاب مشروطه، زبان ادبی به ویژه شعر را از سلطه‌ی دربار و تکلفات ادبی ناشی از آن رها کنید و موجب رواج آن در میان جامعه‌ی مردم شد. این رهایی نیز به نوبه‌ی خود، بر روند انقلاب مشروطه و بررزی آن اثر گذاشت.

ادبیان برای نخستین بار، آینه‌ی انعکاس دردها و رنج‌های مردم با زبان آنان شد که این امر، خود نیز موجب نشر حقایق در میان مردم و بالا رفتن آگاهی سیاسی و اجتماعی و در نتیجه ترغیب آنان به انقلاب گردید.

غزل دوره‌ی مشروطه در حوزه‌ی محتوا شامل تغییرات ماهوی بسیار شد و بنا بر مقتضیات اجتماعی و فرهنگی تجربیات اندک ولی خوبی در زبان و فرم اندوخت. اگرچه غزل دوره‌ی مشروطه بر اثر سانسور و اختناق عصر رضاشاهی بازگشتی به بازگشت داشت، اما وجود افرادی چون رهی معیری، پژمان بختیاری و عماد خراسانی، زبان غزل را به سمت سلامت و دوری از مغلط‌گرایی و پیچیده‌گویی سوق داد.

پس از آنکه شعر نیمایی در جامعه‌ی ادبی ایران گسترش یافت و با تحولات وسیعی که نیما و شاگردانش در عناصر مختلف شعر ایجاد کردند، تغییراتی نیز در شعر سنتی، خصوصاً غزل، پدید آمد. شاعران نوگرای معاصر، تانق غزل سنتی و شعر آزاد (اعم از نیمایی، سپید و...) شعری را پدید آوردند که غزل نو نامیده می‌شود. «این نوع غزل جدید را غزل تصویری می‌نامیم... این غزل بدیع به‌هیچ‌وجه در زبان فارسی مسبوق به سابقه نیست.» (شمیسا، ۱۳۷۶: ۲۰۷)

این کتاب، پس از نگاهی گذرا به سبک‌ها و مکتب‌های مختلف شعر و غزل فارسی، به غزل مشروطه و بررسی ویژگی‌های آن می‌پردازد. سپس، با توجه به

انقلاب ادبی نیمایوشیخ و راهگشایی او در شکستن بن‌بست‌های بیانی، زبانی و حتی موضوعی شعر فارسی، دامنه‌ی نفوذ شعر نیمایی (آزاد) در غزل را مورد بحث قرار می‌دهد. در ادامه، به سراغ شاعران میانه (سنتی - نو) می‌رود که با نگاهی به شعر نیما به نوآوری در غزل پرداختند و همگام با جریان‌ها و دوره‌های اجتماعی، سیاسی و ادبی بر آن شدند، به موازات شعر آزاد، جریان‌هایی چون رمانتیک (فردی و اجتماعی) و سمبولیک اجتماعی را در غزل رقم زدند.

پس با گرایش شاعران مدرن همچون فروغ فرخزاد، منوچهر نیستانی، شفیعی کدکنی... این حرکت سریع‌تر و با نمود بیشتری در زبان، تصویر و ساختار غزل، همراه می‌شود. ظهور شاعران تازه‌نفسی همانند سیمین بهبهانی، حسین منزوی، محمد علی بهمنی، نوذر پرنگ، محمد ذکایی و... در اواخر دهه‌ی چهل، حرکتی موازی برای غزل در شعر معاصر ایران رقم می‌زند که با پیروزی انقلاب اسلامی و در تداوم مسیر خود به دستاخیز مجدد غزل منجر می‌شود.

غزل‌پایداری (انقلاب و دفاع مقدس) غزل مدرن (نو و فرم دهه‌ی ۷۰)، غزل آوانگارد، پست‌مدرن و دهه‌ها عنوان برساخته‌ی دیگر که از اواخر دهه‌ی ۷۰ تاکنون نفس می‌کشند، با وجود شاعران جوان تازه‌نفسی همچون محمد سعید میرزایی، هادی خوانساری، فاضل نظری، سید مهدی موسوی و دیگران، ادامه‌ی راه پر فراز و نشیب این قالب ماندگار ادبیات فارسی محسوب می‌شود.

باری، اگر تمامی غزل معاصر را بنا به قول بهمنی «غزل امروز» نامیم، -و یا اسامی مختلفی از جمله روایی، فرم، فرافرم، خودکار، مدرن، پیش، آوانگارد، متفاوت (متفاوت)، پست‌مدرن و... بر آن بگذاریم- به نظر می‌رسد می‌توان آن را در چندین حوزه تجزیه و تحلیل کرد.

الف: فرم (زبان): گستردگی دایره‌ی واژگان و فرار از واژگان قدیمی و متروک؛ وجود ترکیب‌های تازه؛ نزدیک شدن به زبان محاوره؛ سلامت زبان و دوری از صورت متروک، مخفف و شکسته در کلمات؛ رویکرد تازه به عنصر زبان و اجرای

تکنیک‌های زبانی؛ آوردن مصراع‌هایی از زبان‌های غربی، انگلیسی، آلمانی و ...؛ ویژگی‌های نحوی جدید؛ ساختار: چند صدایی و تغییر لحن؛ تغییر زاویه‌ی دید؛ هنجارگریزی نوشتاری (نوشتن غزل به سبک شعر نیمایی و سپید)؛ سپیدخوانی؛ تقویت محور عمودی و پیوستگی معنوی ابیات بیشتر بر پایه‌ی غزل‌های روایی؛ روایی - نمایشی کردن غزل؛ غزل‌های چند قالبی؛ خیال: زبان نمادین و ابهام؛ نوآوری بودن (تحت‌تأثیر شعر سپید و نیمایی)؛ باز کردن فضاهای تازه با استعارات، تشبیهات و تلمیحات جدید و ...؛ موسیقی: افزودن اوزان جدید و توجه به نقش آهنگ و وزن؛ تغییر و نوآوری در موسیقی کناری (قافیه و ردیف)؛ توجه ویژه به موسیقی درونی)

ب: محتوای بنی‌نگری و عینیت‌پردازی به جای کلی‌نگری؛ ویژگی‌های معشوق در قیاس با گذشته؛ مضامین اجتماعی، سیاسی (مثل شعر اعتراض)؛ تأثیر تفکرات اجتماعی و فلسفی غرب و شرق بر غزل؛ تأثیر مدرنیته (سینما، اینترنت و اخبار روز و مسایل علمی و غیره)؛ تنوع مضامین کهنه؛ سطحی‌نگری و فقدان اندیشه‌های عرفانی، تاریخی، فلسفی و ...؛ گذشتن از خط قرمز تابوهای اجتماعی، دینی و اخلاقی؛ مرگ مؤلف و واگذاری رکن شعر به خواننده.

امید است این پژوهش که بررسی سیر تحول غزل معاصر و آشنایی با انواع نوآوری‌های آن در حوزه‌های مختلف فرمی و محتوایی را دربرمی‌گیرد، نقشه‌ای از فراز و فرودهای جریان‌های متمایز غزل معاصر را در اختیار محققان و ادب‌پژوهان قرار دهد. با بررسی این جریان‌ها می‌توان به راز ماندگاری غزل و توانایی آن در برآوردن نیازهای ادبی جامعه‌ی امروز پی برد.

نوع پژوهش در کتاب حاضر نظری است و روش پژوهش توصیفی - تحلیلی می‌باشد. نگارنده، با استفاده از این روش، غزل معاصر را از مشروطه تا به امروز مورد بررسی و کاوش قرار داده است. سپس بر اساس عواملی چند از جمله، دوره‌ی تاریخی و ویژگی‌های سبکی، این دوره‌ی صد ساله را به هفت جریان

تقسیم نموده است: ۱- مشروطه ۲- سنتی ۳- رمانتیک (فردی و اجتماعی)
۴- سمبولیک اجتماعی ۵- پایداری (انقلاب و دفاع مقدس) ۶- مدرن (نو و فرم)
۷- پست مدرن.

این جریان‌ها علی‌رغم نقاط مشترک و تأثیرپذیری از یکدیگر، دارای ویژگی‌های منحصربه‌فردی نیز هستند که قابلیت خط‌کشی بین آن‌ها را فراهم می‌سازد. پس از معرفی هر جریان و بررسی نحوه‌ی پیدایش آن‌ها، به تأثیر آن‌ها از جریان‌های پیش از خود، جریان‌های شعر آزاد، مکتب‌ها و ادبیات غرب و تحولات سیاسی - اجتماعی جامعه پرداخته شده است و شاعران بزرگ و صاحب‌نام در آن دوره معرفی شده‌اند. سپس با استفاده از مثال‌های فراوان از دیوان‌ها و دفترهای شعر شاعران، هر جریان از دو منظر فرم (زبان، ساختار، خیال، موسیقی و عاطفه) و محتوا (موضوع، روش و تحلیل قرار گرفته است و در ادامه، نوآوری و ویژگی‌های این سبک‌ها، اشعار شاعران جریان‌های مختلف استخراج و ذکر شده است. همچنین برای تحلیل بهتر اطلاعات، به نقل اقوال و آرای موافقین و مخالفین این جریان‌ها پرداخته شد.

از آنجا که هدف این پژوهش بررسی ویژگی‌های جریان‌های غزل معاصر است و نه شاعران آن، گاهی از بعضی غزلسرایان در چند جریان نام برده شده است؛ همچون سیمین بهبهانی که در عمر نسبتاً بلند خود، در جریان‌های مختلفی، از جمله غزل رمانتیک، غزل نو و مدرن، نقشی پررنگ دارد.

جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و با روش فیش‌برداری از کتب و مقالات مرتبط با موضوع کتاب انجام گرفته است. مهم‌ترین منبع این کتاب برای استخراج ویژگی جریان‌های غزل معاصر، دیوان‌ها و دفترهای شعر بیش از صد شاعر صاحب‌نام معاصر بوده است. استفاده از فضای اینترنتی، تارنماهای (وبسایت‌ها و وبلاگ‌های شخصی) شاعران، جریان‌ها و منتقدان ادبی نیز با ذکر

نشانی دقیق داده‌ها انجام پذیرفته است. گفتگو و مصاحبه با شاعران و منتقدان ادبی و صاحب‌نظران نیز برای آگاهی از افکار و اندیشه‌های پنهان و رفع بعضی ابهامات پیش‌آمده در تحقیق بسیار راه‌گشاست و از ابزارهای مهم به شمار می‌آید که نگارنده از آن بهره برده اما در منابع ذکر نشده است.

در پایان، چند نکته قابل ذکر است: ۱- این کتاب در واقع رساله‌ی دکتری نگارنده در دانشگاه بوعلی سینا بوده است. ۲- این پژوهش مربوط به دوره‌ی معاصر است و زمان‌چندانی از آغاز سیر تحول در غزل نگذشته است، به همین دلیل تحقیقات سیر قابل توجه و متعددی در این موضوع صورت پذیرفته است. ۳- بررسی جریان‌های مورد بررسی در این پژوهش، مثل غزل مدرن و پست‌مدرن، همچنان در حال تغییر و دگرگونی‌اند و شکل کامل خود را نیافته‌اند، لذا نظر قطعی و مشخصی درباره‌ی آن‌ها به آینده موکول می‌گردد. ۴- هنوز بعضی از این جریان‌ها تپنده و پر جوش و خروش هستند و جوی که شاعران و طرفداران آن‌ها ایجاد کرده‌اند، جاریه و تحلیل بی‌طرفانه را با مشکل روبرو می‌سازد.

سخنم را با ثنا و سپاسی چند زینت می‌بخشم. سر خدایوند بزرگ را که توفیق داد این پژوهش را به پایان برسانم و سلام و صوات بر سر خاتم النبیین و آل او که بهترین خلق خدایوندند. از استاد ارجمند جناب آقای دکتر بهرمان شیرازی که راهنمایی اندیشمندانه‌شان چراغ راهم بود و استاد فرزانه سرکار خانم دکتر نجمه نظری که با مشاوره‌های عالمانه‌ی خود مرا در ارائه‌ی بهتر این مجموعه یاری رساندند، قدردانی می‌کنم. همچنین راهگشایی‌های استادان فرهیخته جناب آقای دکتر حمید طاهری، دکتر اسماعیل قافله‌باشی، دکتر علی محمدی را ارج می‌نهم و از جناب آقای دکتر قاسم انصاری بابت در اختیار قرار دادن کتابخانه‌ی

منحصر به فرد و راهنمایی‌های پدیده‌شان صمیمانه سپاسگزارم. دست تمام دوستان و شاعران گرانقدر، آقایان مهدی مردانی، سعید عاشقی، هادی خوانساری و به ویژه آقای مجید بالدران را به گرمی می‌فشارم. در خاتمه از آقای محمدحسن ملاحاجی‌آقایی که در ویرایش این اثر مرا یاری کردند و از مجموعه‌ی انتشارات فصل پنجم و مدیر مسئول محترم آن انتشارات، جناب آقای پرویز بیگی حبیب‌آبادی که در تنظیم و انتشار این کتاب نهایت کوشششان را مصروف کرده‌اند کمال تشکر را دارم.

www.ketab.ir